

Eugen Kvaternik o istočnom pitanju (1859-1868)

Dragutin Pavličević

Prilog utvrđuje shvaćanja Eugena Kvaternika o rješenju istočnog pitanja u razdobju nakon sloma neoapsolutizma i sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe.

Uvod

O istočnom pitanju možemo govoriti kao o odnosu Istoka i Zapada tijekom povijesti uopće, tj. o odnosu zapadnoeuropskog i istočnog svijeta u starom vijeku, npr. o Europi i Aziji, o Istočnom i Zapadnom Rimskom Carstvu, zatim u ranom srednjem vijeku o Francima i Bizantu, o zapadnom i istočnom kršćanstvu, kasnije i islamu, o odnosima europskih država i Osmanskog Carstva. itd. U tom širem i starijem obliku prema nekim tvrdnjama istočno pitanje počinje s Aleksandrom Makedonskim, a završava s počecima opadanja turske ekspanzije u 16. i 17. stoljeću, točnije s mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine kad su Osmanlije izgubili velika područja i potisnuti su preko Une, Save i Dunava.

U novijem, zapravo užem obliku, pod istočnim pitanjem smatraju se sva zbivanja u svezi s Turskim Carstvom tijekom njegovog opadanja i teritorijalne oseke koja počinje poslije poraza protiv Rusije i sklapanja nepovoljnog mira u Kučuk-Kajnardžiju 1774. godine. Tada je Rusija izborila dva važna ustupka koja će bitno djelovati na razvoj geopolitičkih prilika na čitavom Balkanskom poluo-toku sve do sloma carske Rusije poslije oktobarske revolucije 1917. To je pravo prolaska ruskih brodova kroz turske tjesnace između Crnog i Jonskog mora i mogućnost zaštite pravoslavnog pučanstva u Turskoj koje će Rusija itekako koristiti i, potiskujući Turke, stvarati pravoslavne države poput Rumunjske, Grčke, Crne Gore, Srbije i Bugarske. Ubrzo se Rusiji priključila Habsburška Monarhija i zajedno s Rusijom pokušala u ratu od 1788. do 1790. potisnuti Tursku s Balkana, ali je rat završio porazima i nepovoljnim mirovnim ugovorima u Svištovu 1791. i Jašiju 1792. i granice se nisu bitnije mijenjale do Berlinskog ugovora 1878. godine.

U početku 19. st. počinje i unutarnji oblik rješavanja istočnog pitanja. Naime, 1804. počeli su srpski i 1821. grčki ustanak protiv Turaka koje prema spomenutom pravu koristi Rusija kako bi zauzela Bospor i Dardanele, ali se u to miješaju i druge europske velesile, poglavito Engleska, Francuska i Austrija, pa otada, zapravo, počinje istočno pitanje u onom značenju koga i danas rabimo. Od 1822. spominje se i termin istočno pitanje, ali se već i prije govorilo o istočnim stvarima ili "res orientales", u njemačkom je poznato kao "orientalische Frage". U najužem smislu istočnim pitanjem obično smatraju geopolitičke odnose na Balkanskom poluo-toku i istočnom Sredozemlju ili Levantu od početka 19. stoljeća.

Ako bismo istočno pitanje razmotrili sa hrvatskog stajališta, onda bismo mogli govoriti o tri dionice. Prva bi bila od 1391. kad nestaje kralja Tvrtka i jake bosanske države, pa uskoro kršćanska vojska doživljava težak poraz kod Nikopolja 1396. i počinje dvostoljetno tursko-vlaško nadiranje prema zapadu i sjeveru koje traje do velike pobjede hrvatske i uopće kršćanske vojske pod Šiskom 1593. godine. Druga bi dionica bila od tada do 1791. kad se pod hrvatsku i kršćansku vlast vraća većina dotad osvojenih područja. Dakle, nova dva stoljeća “oživljene Hrvatske”, kako reče Pavao Ritter Vitezović. Od 1791. pa doslovce rečeno do danas traje treća dionica u kojoj se Hrvatskoj vraća Vojna krajina od 1871. do 1881. i 1978. kad se Berlinskim sporazumom Bosna i Hercegovina daju na upravu Austro-Ugarskoj, a to znači da se čitav hrvatski nacionalni korpus nalazi otada u istoj državi. Srpske agresivne težnje da ratom uzmu istočne dijelove Hrvatske i čitavu Bosnu i Hercegovinu i tako stvore Veliku Srbiju na čitavom području koje je bilo tijekom turskog gospodstva pod upravom Pečke patrijaršije samo je nastavak raspletanja čvora koji je svezan još u doba Turskog Carstva.

O istočnom pitanju u Hrvatskoj gotovo da i ne postoje veći i sintetički radovi, a i ono što je napisano u doba obiju Jugoslavija, kako u enciklopedijama, tako i u pojedinačnim radovima ili u zbornicima, urađeno je uglavnom u bivšim istočnim republikama.¹ Ipak, treba istaknuti da su o istočnom pitanju u drugoj polovici 19. st. prvi pisali baš hrvatski političari ili znanstvenici, poglavito oni najugledniji i najobrazovaniji. Prvi je važnost istočnog pitanja za Habsburšku Monarhiju, a isto tako i za Hrvatsku koja je bila na granici tih istočnih zbivanja, zapazio Metel *Ožegović* i na to upozorio bečki dvor, ali bez uspjeha.² Drugi je to uradio, ali sa srpskog stajališta, Imbro I. Tkalac³, a onda slijede Franjo *Rački*⁴, Eugen *Kvaternik*⁵, Ante *Starčević*⁶ i Mihovil *Pavlinović*⁷. O nekim od spomenutih objavio sam nekoliko radova⁸ koji su uglavnom bili vezani uz obilježene velike istočne krize što su bile obilježene u Sarajevu poslije 1975. godine.⁹

¹ U *Enciklopediji Jugoslavije* o istočnom pitanju pretežno je sa srbijanskog stajališta pisao Radovan *Samardžić* iz Beograda, sv. 5, Zagreb 1988, 618-626. Knjige o istočnom pitanju objavili su samo M. D. *Milovanović* 1894. i V. *Popović* 1928. U Sarajevu je 1977. objavljen zbornik: Međunarodni naučni skup povodom 100. godišnjice ustanka u B i H, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875. u tri sveska, posebna izdanja Akademije nauka BiH, knj. XXX, Odj. društ. nauka, knj. 4.

² Metel *Ožegović* je 1842. u Županiji varaždinskoj pročitao svoju predstavku Njegovu veličanstvu kralju (i caru) u Beču za zaštitu kršćana u Turskom Carstvu, ali tadašnja oštra cenzura nije dopustila njeno tiskanje. Knez Metternich je odbio predstavku uz napomenu da ga neće u vanjskoj politici podučavati netko iz Varaždinske županije. Kasnije je ipak Monarhija morala 1878. krenuti onamo kamo ju je još 1842. usmjeravao učeni Varaždinac.

³ I. I. *Tkalac* je 1853. u Leipzigu objavio brošuru, zapravo spomenicu koju je napisao 1850. godine pod naslovom: Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und für die europäische Civilisation koja je u Austriji bila zabranjena. Tkalac izjednačava srpski narod sa pravoslavljem, davao je Srbima uz Ruse prvo mjesto među svim slavenskim narodima, odbacivao mogućnost suradnje sa Zapadom, idealizirao srpsku kućnu zadrugu, njihovu crkvu, itd. Od 1863. bio je tkalac u talijanskoj diplomatskoj službi i, kao i Kvaternik, i osuđivao Austriju na propast. Međutim, za razliku od Tkalca Kvaternik je uvijek služio samo interesima hrvatskog naroda.

⁴ Rački je u zagrebačkom dnevniku *Pozoru* objavljivao u nastavcima *Misli jednoga Hrvata nedržavnika o istočnom pitanju*, br. 198, 199, 202-207, 210-212 i 214 od kraja kolovoza do sredine rujna 1862. Prije toga Rački je objavio svoj programatski članak *Jugoslavenstvo* koga se u svom radu držala njegova i Strossmayerova Narodna stranka, a u istočnom pitanju čvrsto je povezivao oslobođenje i ujedinjavanje južnoslavenskih naroda s rješavanjem istočnog pitanja u čemu se razlikovao od Kvaternika pa i od Starčevića.

⁵ Kvaternik je 1868. objavio svoju raspravu u dva sveska pod naslovom: *Iztočno pitanje i Hrvati*. Historično-pravna rasprava I. i II, 151 i 192.

⁶ *Iztočno pitanje*, Zagreb 1899. i Sarajevo 1936. Tekst je napisan tijekom ustanka u Bosni i Hercegovini 1876, priredan za tisak bez promjena 1892, a objavljen tek 1899, tri godine poslije Starčevićeve smrti.

⁷ M. *Pavlinović* u više svojih spisa ističe pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu (Hrvatska misao, Hrvatski razgovori, Puti i dr.).

⁸ Ante Starčević prema bosansko-hercegovačkom ustanku 1875-1878. i istočnom pitanju, *Revija* 6, Osijek 1971, 111-120; Franjo Rački i istočno pitanje (1860.-1885), Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 9, Zagreb 1979, 185-216; Mihovil Pavlinović o istočnom pitanju i bosansko-hercegovačkom ustanku (1860.-1878), Mihovil Pavlinović u politici i književnosti, zbornik, ur. N. Stančić, Zagreb 1990, 185-203.

⁹ O odjecima bosansko-hercegovačkog ustanka u Hrvatskoj pisao sam u *Radovima* IHP 4, o odborima za pomaganje i izbjeglicama u *Radovima* 7, a o polemici oko pripadnosti Bosne i Hercegovine u zborniku u povodu 100. obljetnice ustanka u BiH koji je naveden u bilj. 1. Nešto prošireni rad objavio sam pod naslovom “Novinarski

Kvaternik o istočnom pitanju prije 1868. godine

Zahvaljujući svojoj obrazovanosti i poznavanju gotovo svih važnijih europskih jezika, Kvaternik je među prvim hrvatskim političarima zapazio izvanredan položaj Hrvatske koja ima u svom posjedu gotovo čitavu istočnu jadransku obalu na jednoj strani u plovni Dunav na drugoj, zatim je prvi počeo razmišljati i pisati o hrvatskom nacionalnom programu, o hrvatskoj tajnoj politici i tako došao do spoznaje da će se uskoro početi rješavati istočno pitanje i da se Hrvatska za taj trenutak treba dobro pripremiti, pokrenuti tajnu diplomaciju, odrediti svoje nacionalne interese i naći saveznike.

Za istočno pitanje počeo se Kvaternik zanimati tijekom krimskog rata (1853-56) između Rusije i Turske u koji su se umiješale Francuska, Engleska i Sardinija, a Austrija je ostala neutralna iako je Rusija očekivala pomoć s obzirom da je Beču pomogla 1848/49. u borbi protiv pobunjenih Mađara. Tim ratom su zapadni saveznici pomogli Turskoj, zadržali Ruse da ne zauzmu ušće Dunava i uđu u Sredozemno more, a to znači da Rusi tada nisu mogli riješiti istočno pitanje u svoju korist. Kad je Kvaterniku u doba neoapsolutizma zabranjeno obavljanje odvjetničke službe, prebjegao je 1857. u Rusiju u nadi da će je uspjeti zainteresirati za rješavanje istočnog pitanja u kojem bi Hrvatska, kad bi bila ujedinjena i slobodna, mogla imati važnu ulogu. U početku 1858. već je bio u Rusiji gdje se povezao sa slavenofilima koji su utemeljili tzv. Slavenski komitet sa zadatkom da pomaže mlade Slavene. Međutim, tamo je doživio razočaranje kao i svi Hrvati-katolici koji su prije i poslije njega došli u Rusiju (J. Križanić, F. Rački i dr). Rusija je bila, uostalom kao i danas, zainteresirana poglavito samo za pravoslavne narode (Rumunje, Bugare, Srbe, Grke, Crnogorce) koje je rješavanjem istočnog pitanja nastojala podložiti svom utjecaju.

Rusi su ga poslali u Peštu gdje je radio u knjižnicama i arhivima pripremajući svoju povijest Hrvatske, a kad su mu otkazali službu otišao je u Pariz i Torino u početku 1859. upravo kad se spremao rat Kraljevine Sardinije (Pijemont) i Francuske protiv Austrije. Uz pomoć N. Tommasea došao je u svezu s talijanskim političarem C. Cavourom s čijom je preporukom otišao u Pariz u nadi da će Napoleon III. pomoći u oslobađanju Hrvatske. Zbog toga je napisao knjigu na francuskom jeziku *Hrvatska i talijanska konfederacija*.¹⁰ U njoj ističe poseban položaj Hrvatske u Europi, poriče prava Austrije i Ugarske na Hrvatsku, hvali Hrvate kao vojnike i predlaže ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u koje uključuje i Slovence koje naziva "noričkim Hrvatima", te Hrvate u Bosni i Hercegovini. Posebno ističe da su austrijski vladari zaključivali sve mirovne ugovore s Turskom od kraja 17. stoljeća¹¹ bez sudjelovanja Hrvata što je protupravno, pa zahtijeva da se Hrvatskoj utjelove sve zemlje koje je Turska zauzela.¹² U tome se poziva, prvi među hrvatskim političarima, ne samo na povijesno nego i na prirodno pravo, ali i na međunarodno pravo koga ni Turska nije poštovala.¹³

Kvaternik je očekivao da će francusko-talijanski rat protiv Austrije 1859. izazvati i šire posljedice, mogućnost pokretanja istočnog pitanja pa i oslobođenje Hrvatske. Stoga on u prosincu 1859. piše Proglas hrvatskom narodu s pozivom na ustanak i citira stihove Petra *Preradovića* iz pjesme Na grobniku:

rat" oko Bosne i Hercegovine 1875.-1878. u knjizi Na ruševinama Jugoslavije, ur. J. Petričević i L. Znidarčić, knj. Sloboda, Brugg-Zagreb 1992, 110-135. Usp. i moj rad: Stav hrvatske štampe i javnosti prema Srbiji u doba istočne krize, zbornik Srbija u završnoj fazi istočne krize 1877.-1878., Beograd 1980, 175-199.

¹⁰ *La Croatie et la confederation italienne. Avec une introduction par L. Leuzon Le Duc.* Paris 1859. U Austriji je knjiga bila zabranjena.

¹¹ Poinence nabroja karlovački, požarevački, beogradski i svištovski mir. Usp. o tome Kvaternikove Političke spise, priredila i prevela Ljerka *Kuntić*, Zagreb 1977, 68.

¹² Isto, 69. Tu kaže: "da hrvatski narod smatra i ima pravo da smatra da su stari posjedi, koji su pali pod jaram Turske (...) njegovo nepovredivo vlasništvo, koje tvori nedjeljiv dio njegova teritorija i njegova javnog prava".

¹³ Isto.

*“Pobit će se do dva svijeta,
 Po prilici svoj;
 Na predstražah mi smo četa,
 Prvi je naš boj.”¹⁴*

Tada, ali i kasnije sve do bune u Rakovici 1871. Kvaternika je pratila misao o ustanku, o potrebi ujedinjenja i oslobođenja hrvatskog naroda i spoznaja o posebnom položaju Hrvatske koja je bila i ostaje “prestraža”, “predziđe” bez obzira s koje strane išli napadi, s istoka ili sa zapada. U Proglasu piše o potrebi oslobođenja hrvatskog naroda od “švapskog jarma” i “kopita turskog”.¹⁵

Iduće godine u pismu N. Tommaseu piše kako je izgubio vjeru u pomoć i oslobodilačku ulogu Rusije koja je više voljela da “sred Južnih Slavena zaigra ulogu osvajača i vjerskih tlačitelja”, nego da bude prirodni zaštitnik “svoje braće protiv stranih tlačitelja”.¹⁶ Smatrao je da Rusija predlaže Hrvatima da se poveže s Mađarima kako bi ih bacili “prema pravoslavnome Srbizmu”.¹⁷ U pismu austrijskom ministru vanjskih poslova Rechbergu, kamo se obratio 1860. nakon gubljenja vjere u Rusiju i Francusku, Kvaternik je shvatio da glavna opasnost Hrvatskoj prijete iz Ugarske, na istoku od Rusije koja bi riješila istočno pitanje u svoju korist, a to znači i u korist pravoslavlja i pravoslavnih naroda jer bi tada bila izgubljena Bosna i Hercegovina koje on ubraja u hrvatske zemlje.¹⁸

U istom pismu iznosi osudu rusko-srpskih spleta u štetu Hrvatske i doslovce piše: “Rusija u tu svrhu svim svojim snagama traži za Srbe pokrajine u Turskoj, koje su zakonski i prirodno hrvatske (...) Zbog toga i nije Rusija ni odlikovala ni prstenovala moje često spominjano djelo,¹⁹ jer sam dokazao nasuprot sumnjivim izvodima gospodina *Safarika*,²⁰ da je ono što želi tražiti za Srbe, sveta i prirodna svojina katoličkih Hrvata! (...) “Spajajući dijelove turske Hrvatske²¹ s onima bosanskih Srba, Rusija računa sa sigurnošću, i to vrlo vješto, ako se njene namjere ne pomrse, da će pravoslavni element apsorbirati ne samo katolike” (...) nego i “hrvatski muslimanski element” (...)”²² nagoneći ga dvostrukim pritiskom da prihvati pravoslavlje, što bi potpuno uništilo katolicizam. Da bi se postigao taj cilj, brošure i novine ne prestaju spomenute hrvatske krajeve smatrati za srpske, odatle se sistematski isključuje hrvatsko ime. Otuda također potječu i one najpodlije rusko-srpske spletke kad se, usred hrvatskog pravoslavnog naroda,²³ zloupotrebljava svetost vjere kako bi ga uvjerali da sve što je na hrvatskome jugu pravoslavno nije hrvatsko već srpsko; vjerski fanatizam svršava taj posao osobito u turskim pokrajinama što graniče sa Srbijom i Crnom Gorom...”²⁴

¹⁴ Isto, 79.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto, 91.

¹⁷ Isto, 91.

¹⁸ Kvaternik piše: “Mađarski je pokret prirodni neprijatelj naše budućnosti. Pokret kršćana u Turskoj, što ga organizira Rusija, suprotan je interesima kuće Habsburg; oduzima hrvatskoj narodnosti ponajprije čitavu tursku Hrvatsku od Save sve do Neretve i Bune (...) zatim hrvatsku Bosnu između Bosne i Drine.” Isto, 103.

¹⁹ Kvaternik misli na knjigu “La Croatie...” za koju nije dobio ni materijalnu ni formalnu nagradu (prsten).

²⁰ Pavel Josef *Safarik* (1795-1861), slovački povjesničar i jezikoslovac koji je u svojim radovima veličao Srbe i njihovu povijest na račun ostalih Južnih Slavena, poglavito Hrvata. Najvažnije mu je djelo *Slovenska starožitnosti* (Starine), 1836.

²¹ Turskom Hrvatskom nazivali su još u drugoj polovici 19. st. današnju Bosansku krajinu i zapadnu Bosnu od Vrbsa koja je nekoć pripadala hrvatskom i ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, npr. kao Jajačka banovina.

²² Tada je većina hrvatskih intelektualaca smatrala muslimane Hrvatima islamske vjeroispovijesti. Uostalom, tako su se predstavljali i brojni obrazovani muslimani sve do 1918. a i kasnije.

²³ Sve do potkraj 19. st., dok nije u doba banovanja K. Héderváryja i izdavanja *Srbobrana* u Zagrebu većina pravoslavnih žitelja Hrvatske i Slavonije smatrala se građanima Hrvatske i političkim Hrvatima. U Dalmaciji, zbog jače i organiziranije velikosrpske propagande, taj je proces pretvaranja bivših neslavenskih Vlaha u Srbe zbog pravoslavlja bio nešto ubrzan.

²⁴ E. Kvaternik, *Politički spisi*, n. dj., 124.-125.

Kvaternik je tada već preokupiran opasnosti koje prijete Hrvatskoj mogućim ujedinjavanjem srpstva, dobijanjem Bosne i Hercegovine, pa velikim utjecajem te nove ujedinjene države na hrvatske krajiške i vojvođanske Srbe.²⁵ On strahuje i od stvaranja umjetnog srpsko-hrvatskog naroda. O tome piše: “Mjesto da se hrvatski narod jača, a napusti srpstvo, njega se slabi u korist prirodnih neprijatelja Hrvatske.”²⁶ Kome nisu poznati ruski emisari koji su obišli čitavu Dalmaciju, potičući pravoslavne Hrvate protiv njihove hrvatske narodnosti...²⁷ Kvaternik predlaže ujedinjavanje svih hrvatskih zemalja kako bi se obranili od srbizacije, mađarizacije i talijanizacije.²⁸ Ljuti se na Austriju koja ne pomaže Hrvatsku proti tim nastojanjima, nego, u strahu od jačanja Hrvata pomaže sve okolne narode a time radi i protiv sebe, što se na koncu, slomom Austro-Ugarske 1918. pokazalo opravdanim. Kvaternik je isto tako bio i protiv stvaranja slovenske narodnosti jer se tako “hrvatskome katoličkom elementu” uzima oko 800 tisuća ljudi.²⁹

Pokušavao je Kvaternik svrnuti pozornost službene Austrije i na Bosnu i Hercegovinu, na nacionalne i vjerske odnose u tim tada još turskim pokrajinama: “Naročito dodajem što se tiče srpstva: da u hrvatskim krajevima u Turskoj³⁰ brojčani argument ide u prilog katolicizmu i hrvatstvu, ako se hrvatski krajevi odijele od srpskih. U tim krajevima ima 200.000 katolika, 150.000 pravoslavnih i 400.000 muslimana. Ako kralj čitave Hrvatske uspije da te krajeve ponovno³¹ osvoji - jure postlimini³² i da ih sjedini s ostalim narodnim tijelom, posve je prirodno da će 400.000 muslimana, pod utjecajem katoličke države, postati katolici, a ne pravoslavni; a pravoslavni Hrvati u Turskoj dijeliti će sretno i slavno sudbinu svojih suvjernika, austrijskih pravoslavnih Hrvata.”³³

U drugom pismu austrijskom ministru Rechbergu u jesen 1860. Kvaternik razrađuje odnose Hrvatske i Ugarske, ali se potkraj svojih razlaganja osvrće i na odnose Hrvata i tzv. vojvođanskih Srba koji su u previranjima 1848. uključili dio Srijema u sastav Vojvodine Srpske.³⁴ Zdušno se zalagao da se Srijem ne dade ni Mađarima, ni Srbima nego da se po povijesnom pravu vrati Hrvatskoj i Slavoniji. Predlagao je Austriji da više pomaže Hrvatima koji imaju važan geopolitički položaj u Europi, također imaju svoje historijsko pravo, kompaktni su kao narod i uz to su naoružani. Ako Austrija ojača Hrvatsku, tad će i “razdraženi Srbi” gravitirati “Zagrebu a ne Beogradu” i “do bezumlja samosvijesni Srbin” morat će “u procesijama hodočastiti u Zagreb”. Ako se to ne uradi,

²⁵ Isto. Prvi je zapazio činjenicu da se pravoslavni patrijarh iz Srijemskih Karlovaca “na hrvatskome tlu i usred hrvatskog naroda naziva patrijarhom srpskog naroda” i pita se kako je patrijarh preseljenjem iz Makedonije (Kosova) došao u Ugarsku (tj. Bačku, Banat) i “svojim dolaskom srbizirao Hrvate”.

²⁶ Tu austrijsku politiku kao kratkovidnu osudio je tijekom prvoga svjetskog rata hrvatski geopolitičar Ivo Pilar pod pseudonimom *Südländ* u knjizi *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, Wien 1918. Postoje i dva hrvatska prijevoda iz 1943. u Zagrebu i 1990. u Varaždinu.

²⁷ Isto, 126. Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju obilazili su i drugi srbijanski politički, kulturni i znanstveni djelatnici od Dositaja Obradovića, Vuka S. Karadžića, Jovana Cvijića i drugih. Bili su novčano pomagani od Kneževine (Kraljevine) Srbije, od pravoslavne crkve i pojedinaca s jedinim ciljem: srbizacije hrvatskih krajeva.

²⁸ Isto. Bio je to temeljni program svih važnijih hrvatskih stranaka, ali do integracije nije moglo doći sve dok je postojala Austro-Ugarska. Uzalud je Kvaternik zahtijevao da sve hrvatske zemlje dođu pod vlast hrvatskog bana. (“Imenovanje bana moralo bi se protezati i na Dalmaciju i Istru” - to je napisao još 1860. u Zürichu dok još i nije postojala Austro-Ugarska).

²⁹ Isto, 127.

³⁰ Pretpostavljamo da Kvaternik pod “hrvatskim krajevima u Turskoj” smatra tzv. Tursku Hrvatsku, tj. sjeverozapadnu Bosnu od Une do Vrbasa.

³¹ Kvaternik ističe pojam “ponovno” jer po povijesnom pravu vidi Bosnu i Hercegovinu kao dijelove hrvatskog, odnosno ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

³² Po pravu prethodnog posjedovanja kao i virtuelno pravo tj. pravo u mirovanju jer je Bosna bila bio Hrvatske, odnosno Ugarsko-Hrvatske kraljevine.

³³ Isto, 127.

³⁴ Isto, 162-163. Kvaternik ističe nezakonito uključivanje Srijema i prosvjed Hrvatskog sabora na tu odluku. O pripadnosti Srijema Hrvatskoj i Slavoniji pisali su Franjo Rački u članku Srijem i Hrvati, *Pozor* 133-136 i 173, 1861. i Vjekoslav Klaić Malo o Srijemu, Črtice iz hrvatske prošlosti, Zagreb 1928.

Srbi će “gravitirati Beogradu i Rusiji”³⁵ I na koncu zaključuje kako su “predstraža Austrije” na ovom prostoru Hrvati.³⁶

Kvaternikovo iskustvo koje je do 1860. stekao u svom radu u zemlji i inozemstvu govorilo mu je da Hrvatska nema pravih saveznika ni pomagača ni u kojoj zemlji u susjedstvu, a niti u Europi. Uvjero se da Francuska želi pomoći Mađare i Srbe; Italija Mađare, a pravoslavna Rusija pravoslavne narode, poglavito Srbe. I ne samo da Hrvatska nije imala sklonih zemalja, nego je i spadala u interesnu sferu svih okolnih država i naroda. Usprkos tomu Kvaternik se borio da za svoju domovinu isposluje ravnopravno mjesto među srednjeeuropskim narodima. Stoga je ispravan zaključak Ljerke *Kuntić* kako je on svoju “borbu u zemlji izvan nje zasnivao na načelu narodnosti, prirodnom pravu hrvatskog naroda i na živoj svijesti tadanje Hrvatske o kontinuitetu hrvatske državnosti”.³⁷

Iako je shvatio da u to doba ponajmanja opasnost prijeti Hrvatskoj od Austrije, Kvaternik raščlanjuje u svojim spisima i pismima mogućnost opstanka Hrvata u habsburškoj, ali reformiranoj državi. Međutim, ne napušta ga ni misao o mogućnosti opstanka hrvatskog naroda i izvan Austrije.³⁸ Bila je to u ono vrijeme prilično napredna i rijetka misao. U njegovim publikacijama Politička razmatranja opet se nameće misao o rješavanju istočnog pitanja, o posebnom položaju Hrvatske koja će biti “predstraža”³⁹ i u slučaju da se to pitanje pokrene iz Italije preko Jadranskog mora ili iz Austrije. Njemu je krimski rat 1853. prvi čin istočnog pitanja, drugi je bio rat Italije uz pomoć Francuske 1859. a treći bi trebao tek uslijediti. Međutim, na taj treći čin⁴⁰ se čekalo do velike istočne krize 1875.-1878, a tada već Kvaternika nije bilo na životu. On je poslije 1859. bio uvjeren da će istočno pitanje započeti Francuska preko Italije. U tom slučaju sve bi išlo preko Jadranskog mora, a Hrvatska kao posjednik istočne njegove obale bila bi prva u hodu prema istoku. Ona bi bila “predstražom europskih gibanjah”,⁴¹ pogotovo zato što se Hrvatska nalazi između “Dunavom i Jadranskim morem”⁴² i u slučaju da se “europsko istočno pitanje” odlučno uplete “u pitanje austro-italijsko”.⁴³

U zaključku Političkih razmatranja upozorava Kvaternik kako je potrebno upoznati politiku “uplivajućih velevlasti” i tek će se tada moći shvatiti “pitanje hrvatsko, italijско, rumunjsko, ugarsko, srpsko, riječju austrijsko...”⁴⁴ Konstatacijom kako su Hrvati kao narod okrenuti prema jugu i istoku, a ne prema sjeveru, zapravo odbacuje i orijentaciju prema Austriji (Njemačkoj) i prema Mađarskoj što je novija povijest i potvrdila.⁴⁵ Možda i nije slučajno da baš Kvaternik, koji se itekako protivi Srbiji i njenom utjecaju, još 1861. rabi naziv Jugoslavija. Pretpostavljamo da je za njega to bila Jugoslavija s Hrvatskom kao vodećom nacijom i Zagrebom kao središtem, ali ne samo kulturnim.⁴⁶

Francuska je šezdesetih godina 19. st. vodila vrlo djelatnu politiku u istočnoj, srednjoj i jugoistočnoj Europi, poglavio je to radio princ Jerome Napoleon i njegov list *Opinion nationale* koji je zastupao utemeljenje podunavske konfede-

³⁵ Isto, 166.

³⁶ Isto, 167.

³⁷ *Ljerka Kuntić*, Kvaternik i njegovo doba, predgovor Političkim spisima, n. dj., 23.

³⁸ Isto, 24.

³⁹ Politička razmatranja. Na raskrižju hrvatskog naroda, 1 i 2, Zagreb 1662, 4.

⁴⁰ Isto, 4. Kvaternik je smatrao da će treći čin otpočeti opet Francuska pod napoleonidima, ali se tu njegova predviđanja nisu ostvarila.

⁴¹ Isto, 5.

⁴² Isto, 14. Njemu je važnost Jadranskog mora u tome što je ono dio Sredozemlja preko kojega vode sveze prema Istoku.

⁴³ Isto, 13.

⁴⁴ Isto, 78.

⁴⁵ Isto. “Nemojmo se mi Hrvati nikada zaboraviti s one istine: da smo mi narod juga, da kao takovi, težeći k sjeveru, protunaravno bi postupili, sve bo narode, bez razlike obrazovanosti, vidimo samo jugu težiti; na jugu il iztoku su naše težnje, nikad u sjeveru; ah! od onud hladan vjetar duje.”

⁴⁶ Isto, 18.

racije, pokretanje istočnog pitanja i dizanje ustanka Poljaka koji su bili podijeljeni između Austrije, Rusije i Njemačke. Preko francuskog princa i tog lista nastojao je Kvaternik naći mjesta i za Hrvatsku, poglavito zbog toga što je Francuska sve nade polagala na Poljake, Mađare i Srbe. Npr. spomenuti list je 1863. pisao kako Bosna, navodno, spada Srbiji,⁴⁷ a uskoro opet u planovima za dizanje ustanka protiv Austrije očekuje se i pomoć Srbije kojoj bi se dala Hrvatska i Slavonija.⁴⁸ Naprotiv, Kvaternik je tada zamišljao hrvatsko-srpsku državu u Podunavlju, ali pod vodstvom Hrvatske, dok su Francuzi još od 1861. planirali isto takvu državu, ali su vodstvo namijenili Srbima.⁴⁹ Kad je došao u Pariz, uvidio je Kvaternik da i francuski tisak sve nade polaže na Srbiju. Zbog toga je u vrijeme poljskog ustanka 1863. Kvaternik u dvije spomenice Francuzima nastojao objasniti položaj Hrvatske. Pokušao je dokazati da treba pomoći Hrvatskoj kako ona ne bi zajedno sa Srbijom krenula prema Rusiji, a to bi oslabilo francuski položaj u tom dijelu Europe.⁵⁰

Kvaternik je i poslije neuspjelog poljskog ustanka zastupao i dalje francusko-poljsko-hrvatsku politiku, pa je 1864. napisao *Promemoriju* za poljsku vladu u kojoj razrađuje detaljnije taj trojni nastup i mogućnost iskrcavanja savezničke vojske u Hrvatskoj, dizanje ustanka, itd.⁵¹ U *Promemoriji* Kvaternik je iznio neka geopolitička stajališta koja su za Hrvatsku i danas aktualna. Za njega su glavni protivnici Hrvatskoj bili: Italija,⁵² Njemačka,⁵³ Ugarska⁵⁴, Rusija i Srbija. O dvije posljednje zemlje doslovce piše: "Napokon preostaje Rusija. Tko ne zna za njezina nastojanja u korist Srba, koja dapače idu tako daleko, da negiraju našu narodnost? Ah to srpstvo, to je nož u grkljan mom narodu! Dosta je da se sjetimo Poljaka i kako je Hrvatska od Rusa naprama srpstvu prozvana "Mala Poljska" (...) Intrige Rusije naprama pravoslavnim Hrvatima, da ih odvрати od njihove prirodne i historičke narodnosti, poznate su javnosti! A zar zemlje tursko-hrvatske Rusija ne traži otvoreno za Srbe?"⁵⁵

U svojim geopolitičkim razmatranjima Kvaternik je ponegdje imao gotovo proročanske misli. Gotovo da je pola ili puno stoljeće prije zacrtao srpsku, talijansku i zapadnoeuropsku politiku, samo je, za tekuće potrebe toga trenutka, ispustio ulogu Francuske uz bok Engleske i Italije. On piše: "Srpstvo će nastupiti kao element antikatolički, njegov će utjecaj porasti u južnoj Europi, i ono će se približiti Engleskoj i Italiji preko Sredozemnog mora. Ove dvije vevlasti dragovoljno će Srbiji odstupiti sve one primorske krajeve, gdje Hrvati nastavaju, zajedno s Crnom Gorom, te tako bacati sjeme razdora između Hrvata i Srba."⁵⁶

⁴⁷ Lj. Kuntić, n. dj., 30.

⁴⁸ Isto, 31.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto, 31-32.

⁵¹ *Promemoriju* je u hrvatskom prijevodu objavio uz predgovor Franjo Bučar pod naslovom *Promemorija Eugena Kvaternika*, Zagreb 1936, 78. Lj. Kuntić, n. dj., 37 navodi da su se Bučaru potkrale i neke greške, ali ne navodi koje.

⁵² *Promemorija*, n. dj., 40. Kvaternik piše: "Italija kao naša susjeda jest neprijatelj naše zemlje i njezine budućnosti, i to poglavito radi istočnih obala Jadrana. Ona dapače i ne skriva svoje infamne nakane protiv nas." Zatim nastavlja: "Među Hrvatskom i Italijom bit će vječno neprijateljstvo, otelo se našem narodu samo jedno selo u Istri ili i cijela zemlja sve do Save."

⁵³ "Njemačka je isto tako naša neprijateljica po prirodi jednako kao i po našoj stoljetnoj borbi protiv nje; ona nastoji da proдре preko našega narodnog tijela do Jadrana, proždirući najvažnije zemlje Hrvatske." (*Promemorija*, 41). Kvaternik ne misli samo na Njemačku u užem smislu nego na Njemačku i Austriju, a ne treba zaboraviti da je on tada u Hrvatskoj zamišljao i "Noričke Hrvate", tj. Slovence.

⁵⁴ "Suvišno je reći, da je Ugarska po svom geografskom položaju i povijesti od stoljeća naš prirodni neprijatelj, jer ona nastoji da osvoji sve do Jadrana i da uništi našu narodnost. Bez mora Mađarska nema političke egzistencije." (*Promemorija*, 41). Ispravno je utvrdio da Ugarska kao država neće proširiti do Jadranskog mora (*Promemorija*, 47).

⁵⁵ *Promemorija*, 41-42.

⁵⁶ Isto, 54. Tu kao da predviđa zbivanja poslije Londonskog sporazuma 1915. i podjelu hrvatske obale između Italije i Kraljevstva SHS od 1918. do 1924.

Kvaternikovi spisi Istočno pitanje i Hrvati (1868)

Dvije knjige Kvaternikova Istočnog pitanja⁵⁷ su, kako piše *Lj. Kuntić*, karakterističan primjer “političke agitacije uz pomoć narodne povijesti”.⁵⁸ On je, zapravo, želio napisati jednu povijest Hrvata ili Hrvatske, a kad u svom kratkom životu od 46 godina na to nije stigao, odlučio je iz te cjeline izdvojiti samo onu istočnu odrednicu hrvatske povijesti, ali i nju nije stigao ostvariti u cijelosti, nego samo do početka 11. stoljeća.⁵⁹ Kvaternik je obrazlagao i tumačio Konstantina Porfirogeneta i druge izvore, kritizirao i odbacivao zaključke *P. Šafarika* koji veličaju Srbe a omalovažavaju Hrvate, pa “uspoređuje staru povijest Srba i Hrvata da bi propagirao hrvatsku nacionalnu ideju” i suprotstavio se promidžbi “srpske narodne ideje, napose u pitanju Bosne”.⁶⁰ Međutim, iako je pisao o prvim stoljećima hrvatske povijesti, Kvaternik se često vraća u svoje vrijeme i iznosi sasvim aktualne političke teme, poglavito ide u srpsko-hrvatske odnose. Svoje namjere ističe jednom karakterističnom rečenicom u Proslavu prvoj knjizi koja glasi: “Mi na temelju povijesti, t. j. istine, nastojimo izposlovati našem narodu ono, što mu drugi gledaju proti povijesti, t. j. na temelju neistine, oti.”⁶¹

Kvaternik je, kako rekosmo, očekivao skoro pokretanje istočnog pitanja koje se ne smije dočekati nepripremljeno jer bi to bilo “samoubojstvo narodnje”.⁶² Uz tumačenje daljnje prošlosti Kvaternik iskorištava svaku prigodu da se usprotivi tadanjoj politici Strossmayerove Narodne stranke i njenog zavođenja naroda s “političkim jugoslavenizmom, ilirizmom, panslavizmom (bolje s panrusizmom) pače u novije vrijeme tja s pansrbizmom i sličnima nepodobštinami...”⁶³ On je u načelu protiv toga da se “netruje i neubija ponos narodnji Hrvatah” koji samo žele “osloboditi krv svoju izpod turskoga gospodstva”, koji je ne žele predati tuđinu.⁶⁴ Isto je tako protiv toga da se “bratu za volju” istina izopačava, ali ne želi svoje zatajiti, niti “tuđu svojinu oti”, niti trpjeti “izmišljenu tuđu veličinu”.⁶⁵ Protivi se “zatajivanju zadaće naše na Istoku” jer bi to bilo “izdavanje” hrvatske krvi “s onu stranu Une i Save” i pripremanje “smrtnog udara”.⁶⁶

U prvoj knjizi Kvaternik raspravlja o odnosima na području Balkanskog poluotoka u 6. i 7. stoljeću, točnije samo do 641. godine, dakle do doseljenja Hrvata, ali i tom razdoblju želi pokazati njihovu snagu i važnost u odnosima prema Avarima i Bizantu. Ipak, iskorištava svaku priliku da negira ilirizam i njegova brata “novijih vremenah”, tj. “jugoslovenizam”.⁶⁷ Isto tako, među prvima u Hrvatskoj, Kvaternik osuđuje “nepodobnost onu” koju su nazvali “Dušanovo carstvo” koja je “uzplodila 500 godišnjim jarmom srbskim”.⁶⁸ Protivi se činjenici da, iako car Konstantin Porfirogenet u svom spisu⁶⁹ “sustavno

⁵⁷ Istočno pitanje i Hrvati. Historično-pravna rasprava I. i II, Zagreb 1868.

⁵⁸ E. Kvaternik, Politički spisi, 588-589.

⁵⁹ U prvoj knjizi obradio je tzv. persijsko-obarsko (avarsko) razdoblje, u drugoj saraceno-bugarsko, a za treću knjigu samo je najavio Tataro-tursko.

⁶⁰ O tome *Lj. Kuntić* u Političkim spisima, 589.

⁶¹ Istočno pitanje i Hrvati, str. XV.

⁶² Isto, II.

⁶³ Isto, II.

⁶⁴ Isto, XIII. Protivi se negacijama Hrvata i njihove povijesti, a da se u Hrvatskoj i drugdje “diže laž i da njeni sleditelji budu glorificirani”.

⁶⁵ Isto, XIV. Kvaternik kritizira navodne češke i ruske znanstvene “autoritete” koj su omalovažavali “slavnu prošlost našu” kakvom se osim Hrvata ne može ponositi niti jedan slavenski narod.

⁶⁶ Isto. Dakle, Kvaternik misli ponajprije na tzv. Tursku Hrvatsku i uopće Bosnu koja, po njegovu mišljenju, treba pripasti Hrvatskoj.

⁶⁷ Isto, 54.

⁶⁸ Isto, 70.

⁶⁹ De administrando imperio.

Hrvate predpostavlja Srbijem”, pa to čini i Nestor u svojoj kronici,⁷⁰ ipak češki i drugi slavenski pisci “sustavno Srbijem prednost daju pred Hrvatima”.⁷¹

I kad potkraj prve knjige raspravlja o jakosti i brojnosti Avara (Obara), Kvaternik se opet vraća u svoje vrijeme i odgovara na srpsku prijetnju “iz Biograda potaknutu” kako su Srbi brojniji od Hrvata,⁷² dakle ističe istu onu misao koju će 1902. Nikola *Stojanović* izreći Hrvatima kad im je zaprijetio uništenjem u spisu koji je nazvao *Do istrage naše ili vaše*.⁷³ Tom prilikom Kvaternik osuđuje Vuka S. Karadžića autora spisa *Srbi svi i svuda*, pa se pita: valjda Srbi i na mjesecu? Za tvrdnju o “Srbima sva tri zakona” kaže da su to tričarije koje može smisliti samo “glupim vjerozakonskim fanatizmom bludeći um” kod kojega “jadni prkos zauzmlje uzvišenu stolicu znanosti”.⁷⁴ Hrvati ne vrijeđaju ni istinu, ni pravdu, ni znanost, a ako ne bi bili takvi, zaslužili da se i za njih kao i za Srbe pišu knjige tipa “Srbi svi i svuda”. Sreća je da između Hrvata i Srba u tom pogledu postoje “silne razlike”.⁷⁵

U zaključku prvoj knjizi Kvaternik piše da su baš Hrvati pripomogli u rješavanju istočnog pitanja, i to u borbi Bizanta protiv Avara i neizravno protiv Perzije i da su u to doba, točnije za cara Heraklija doselili u današnju postojbinu. I tu opet kritizira poglavito P. Šafarika koji je tzv. autoritet koji Hrvate “svugdje ignorira”.⁷⁶ Već prije toga opravdano tvrdi da su takve smicalice “proti historiji”, da su ih radili plaćeni ljudi, koji su “zločinstvo na historiji počinili” usprkos “blistateljnoj” povijesti Hrvata. To su oni koji “u Bosni, Hercegovini, Albaniji Srbe protiv Hrvatima” traže.⁷⁷ Među takve ubraja ponajprije P. Šafarika i njegove Starožitnosti⁷⁸ koje je “proti historiji”, tj. istini skovao.⁷⁹

Na koncu dodaje kako nitko nema pravo izuzeti Hrvate i Hrvatsku kad se počme rješavati istočno pitanje,⁸⁰ kako na to ima pravo i “habsburški dom” koga su Hrvati izabrali za svoga vladara, kako na to imaju Hrvati “virtualna” prava,⁸¹ poglavito na “u pitanju stojeće istočne prediele naše”.⁸² U slučaju Turske Hrvatske poziva se Kvaternik i na prirodno pravo jer tamo Hrvati žive iako nemaju “državnog prava”, kakovo uostalom nemaju ni Slovaci i Rumunji u Ugarskoj, ali ipak postoje.⁸³ Kvaternik se ne slaže s tadašnjom politikom Narodne stranke prema Srbima i u sklopu toga istočne politike uopće jer je ona pogubna za hrvatski narod. Za njega je “jugoslovenština” i to “brez krinke govoreći” zapravo “skrbština”.⁸⁴ Hrvati takvim ljudima koje naziva “kobne ptice” ne mogu žrtvovati “sveto ime i narodnost hrvatsku”.⁸⁵

⁷⁰ Nestor Ljetopisac, monah koji je živio u današnjoj Ukrajini i 1113. napisao svoje *Povesti* u kojima češće spominje i Hrvate, a Srbe samo jednom.

⁷¹ E. Kvaternik, *Istočno pitanje I*, 120-121. On se ne čudi Rusima što to rade (vjerojatno zbog pravoslavlja), ali ne može shvatiti da to rade češki i drugi slavenski pisci koje naziva tobožnjim autoritetima.

⁷² Isto, 125. U Hrvatskoj se tada za Beograd rabio naziv Biograd, a da bi se taj naziv razlikovao od hrvatskog Biograda, ovom posljednjem se dodavalo “na moru”.

⁷³ U Zagrebačkom *Srbobranu* od 9. i 10. 8. 1902. Stojanović tu tvrdi da će Hrvati biti poraženi jer su manjina, jer žive pomiješani sa Srbima i imaju poseban “geografski položaj”.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto, 125-126. Kvaternik već tada ističe da “absurd počinjavaju oni, koji po vjerozakonu narodnosti kroje”.

⁷⁶ Isto, 146.

⁷⁷ Isto, 132.

⁷⁸ *Slovanke starožitnosti* izdane 1836. na preko tisuću stranica gdje je, između ostaloga, sve hrvatske štokavce katoličke vjere ubrajavao u “Slavoserbe”. Od 1819. do 1833. bio je P. Šafarik profesor i direktor srpske gimnazije u Novom Sadu i otuda baštini preteranu ljubav prema svemu srpskom.

⁷⁹ Kvaternik, *Istočno pitanje I*, 146.

⁸⁰ “Imade li tko pravo izlisluti nas Hrvate iz borišta istočnog pitanja na našem jugo-istoku Europe u XIX-tom vieku...” (Isto, 146).

⁸¹ Virtualan, virtuelan, prema franc. virtuel znači postojeći, onaj koji još pravno djeluje. Npr. Hrvatska je imala i zadržala virtualna prava na Vojnu krajinu, Međimurje itd. pa tako Kvaternik smatra da ima i na tzv. Tursku Hrvatsku. Tako se npr. u poznatom Zakonskom članku 42. Hrvatskog sabora iz 1861. koga je uz ostale izradio Ivan Mažuranić napominje kako postoji “realni i virtualni teritorijalni opseg Trojedne Kraljevine”.

⁸² Kvaternik, *Istočno pitanje I*, 149.

⁸³ Isto, 150.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto, 150-151.

I u drugoj knjizi Istočnog pitanja u kojoj Kvaternik najavljuje da će obraditi doba “saraceno-bugaro-tataro-tursko”, a stigao je dovršiti samo “saraceno-bugar-sko” od 641. do početka 11. stoljeća (do 1028.) raspravlja uglavnom o Porfirogenetovim podacima i zastranjivanjima koje je na štetu Hrvata uradio spomenuti P. Šafarik, ali i još neki pisci. Treću knjigu koja je trebala u razmatranje uzeti razdoblje od tada do Pariškog mira 1856. nije nikada dovršio.⁸⁶

Temeljni mu je cilj pokazati kako su u tom razdoblju od četiri stoljeća Hrvati bili velik, vojnički jak narod koji je suzbio i Saracene (Arape) i Bugare, a uspješno se nosio s Bizantom, da mu je popustio privremeno samo u doba kneza Zdeslava, ali je odmah zatim u vrijeme Branimira izborio svoju nezavisnost i priznanje iz Rima. Drugi mu je cilj bio pokazati kako su Srbi u to doba bili malen i neznatan narod pod dominacijom Bizanta i Bugara, kako su ih u to vrijeme vladanja kneza, odnosno kralja Tomislava baš Hrvati morali spašavati od Bugara. Treći mu je zadatak pokazati kako su P. Šafarik i još neki slavenski znanstvenici neopravdano uveličavali srpsku a umanjivali hrvatsku prošlost i zasluge. Iz svega slijedi zaključak kako su Hrvati imali odlučujuću riječ u rješavanju istočnog pitanja od 7. do 11. stoljeća i da tako mora biti i u drugoj polovici 19. stoljeća.

I dok obrađuje ta davna stoljeća Kvaternik je mislima u svom vremenu i piše štivo kojim samo želi koristiti svojoj domovini. Npr. u sredini 9. st. kad su srpski župani sklopili mir s bugarskim kanom Borisom, o čemu piše Konstantin Porfirogenet, Kvaternik ističe kako su Srbi čudan narod koji se izmiče “ideji jugoslavenštine” i “Velike jugoslavenske države” i žele ostati “nevoljni i samostalni Srbi”.⁸⁷ Dakle, jugoslavenstvo koje naziva i jugoslavenštinom smeta Kvaternika i on ga pronalazi čak u 9. stoljeću? Ističe kako su Hrvati potkraj 9. st. pružili pomoć Srbima u borbi protiv Bugara u doba kralja Tomislava koji je primio srpskog župana Zaharija i njegovu pratnju. I umjesto zahvalnosti “namišljeni potomci takvog puka usudjuju se pomisliti na to, da će oni zavladati tursko-hrvatskim zemljama?”, da će “istisnuti naš narod iz pozorišta istočnog pitanja u XIX. vijeku”.⁸⁸

Potkraj druge knjige Istočnog pitanja Kvaternik još jednom pobija Šafarikove krivotvorine, koji je pokušao iz “hrvatskoga Ilirika Srbiju skovati”. Svi ti “autoriteti i učenjaci slavjansko-ruski” htjeli su u “bizanstko-ruske svrhe” između Timoka i Drine, čak do Vrbasa imati “Srbe a ne Hrvate”.⁸⁹ Ljutilo je Kvaternika i to što se istodobno na srpskoj strani pisalo kako su Hrvati “svoje narječje zapustili i srbski jezik prihvatili”.⁹⁰

U zaključku druge knjige Kvaternik se opet vraća svojem vremenu kojim je bio ponukan pisati obje knjige o istočnom pitanju. Osuđuje one koji se u Hrvatskoj “samo krinkom hrvatstva zaodijevaju”,⁹¹ a rade na tome kako bi na grobu hrvatske povijesti podigli “poviest Srbah”.⁹² Ističe kako se iz Beograda sve više šire velikosrpske namjere i planovi koje su zapazili i njemački časopisi⁹³ i svu tu protuhrvatsku zavjeru nazivaju “pan-ruso-jugo-iliro-slavizmom”. Za njega je tadanja hrvatska politika bila “srbežom” gonjena.⁹⁴ Čudi se što

⁸⁶ Pretpostavljamo da je Kvaternik nije ni napisao.

⁸⁷ Isto, 105.

⁸⁸ Isto, 155. Pod tursko-hrvatskim zemljama Kvaternik smatra Bosnu i Hercegovinu. U bilješci osuđuje Pseudo-Srbe, zapravo hrvatske Vlahs što su 1866. u Hrvatskom saboru tražili ravnopravnost srpskog naroda u Hrvatskoj, i to oni, koji su u Hrvatskoj bili “samo gosti”, a htjeli su biti i suvlasnici i sugospodari. To rade oni koje smo primili “u slobodnu zemlju, izpred turskog mieha i kolca bjeगाjuće” i umjesto zahvalnosti Srbi prijete da će se “osvetiti jošte (...) Hrvatom”.

⁸⁹ Isto, 181.-182.

⁹⁰ Isto, 182. O tome je pisao srbijanski list *Napredak*.

⁹¹ Isto, 187.

⁹² Isto, 188.

⁹³ Isto, 189. U njima se pojavljuju izrazi kao “Grossserbische Tendenzen” i “Jugoslavische Tendenzen” (velikosrpske i jugoslavenske tendencije).

⁹⁴ “Srbež” je podruglivi izraz za tadanje Srbe koga je prvi uporabio A. Starčević.

neki Hrvati zabacuju svoje “slavno ime” i još više što učeni ljudi pišu kako može propasti Hrvatska, ali ne i nade slavenstva na jugu.⁹⁵ Slavenstvo je za njega “zametak mraka i despocije byzantske”, zapravo srpske u kojoj se re-dom ubijaju vladari.⁹⁶

Na koncu je rečenica u kojoj Kvaternik ističe hrvatsko pravo i obvezu sudjelovanja u rješavanju istočnog pitanja na temelju 13-stoljetne povijesti: “Eto, to je naše pravo, naša prošlost trinaestogodišnja spram Istoka; mi neodstupljamo od svoje volje, od prava toga niti za dlaku; kao što bi bilo bezumje, kad bi htjeli ma i slovece jedno od te prošlosti zatajiti.”⁹⁷

Zaključak

O istočnom pitanju počelo se u Hrvatskoj raspravljati i pisati od sredine 19. st. U tome su sudjelovali najpoznatiji hrvatski političari i znanstvenici poput Matela Ožegovića, Imbre I. Tkalca, Franje Račkog, Ante Starčevića, Mihovila Pavlinovića i posebice Eugena Kvaternika. On je o tome planirao objaviti studiju u više knjiga, ali je uspio izdati samo prve dvije u kojima je došao do početka 11. stoljeća umjesto do Pariškog mira 1856. godine.

Sva Kvaternikova djela, pa i Istočno pitanje, pisana su planski kao oblik borbe za bolji položaj Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji, ali i u odnosu na druge okolne narode, poglaviti Srbe i Talijane koji su već tada pokazivali zanimanje za hrvatske zamlje i zauzimanje susjedne Bosne, odnosno zaposijedanje hrvatske jadranske obale. Povijesni podaci i zbivanja koristili su mu samo kao oblik promidžbe hrvatske nacionalne ideje. On smatra da su povijest, pravo i istina na hrvatskoj strani i da zbog toga Hrvatska treba sudjelovati u rješavanju istočnog pitanja i ne smije ostati bez Bosne, posebice ne u korist Srbije.

Kvaternik usporednom raščlambom srednjovjekovne povijesti nastoji pokazati kako su Hrvati u odnosu na Srbe bili jači, veći i utjecajniji narod. Zbog toga interpretira posebice djelo Konstantina Porfirogeneta, pobija P. Šafařika koji piše prosrpski, ali se vrlo često vraća u svoje doba i iznosi aktualne političke probleme kako bi pobio jugoslavensku ideju koja mu je samo drugo ime za srpstvo u kojem on nalazi, i u to doba, velikosrpski program. Veličajući “uz pomoć istine i povijesti” hrvatski narod i njegovu prošlost, on se želi usprotiviti srpskoj nacionalnoj ideji koja ide za tim da isključi Hrvatsku iz rješavanja istočnog pitanja i uzme BiH koja po povijesnom, virtualnom pravu pripada Hrvatskoj.

⁹⁵ Isto, 191. Tada je netko od narodnjaka napisao, pretpostavljamo da je to bio F. Rački, kako može propasti Hrvatska, “al’ neka se barem spasi milovani ovaj zemetak (...) nadah slavenkog juga”.

⁹⁶ Kvaternik o tome piše: “... zemetka, koji si danas ubija Danila (crnogorski knez, D. P.), da si sutra može ubiti onoga o kojem pjeva nedavno: “Mihailo slavni!”, počim bi si bio ubio već prije dičnog Karadjordju!” Naime, Karadorde je 1817. ubijen po nalogu Miloša Obrenovića, a Mihaila Obrenovića dali su 1868. ubiti Karadordević. Kvaternik nije tada znao da će 1903. pristaše Karadordevića ubiti i Aleksandra Obrenovića i ženu mu Dragu Mašin.

⁹⁷ Kvaternik, Istočno pitanje II, 190-191.

Zusammenfassung

Eugen Kvaternik über die Ostfrage

Kvaternik war einer unter den ersten kroatischen Politikern, welcher die Bedeutung der Ostfrage für Kroatien bemerkt und darüber als erster das Buch Die Ostfrage und die Kroaten in zwei Bänden veröffentlicht hat, doch hat er darin dieses Problem nicht bis zu seiner Zeit elaboriert. Er schreibt über die ältere Geschichte der Kroaten und Serben, vergleicht die Kraft dieser zwei Völker im Mittelalter und kommt zur Schlußfolgerung, daß die Kroaten ein größeres und stärkeres Volk waren, so daß er sich der falschen Deutung der Schriften von Konstantin Porphyrogenet, wie das P. Saffarik zugunsten der Serben getan hat, widersetzt. Obwohl er über die mittelalterliche Geschichte schreibt, sind Kvaterniks Schriften sehr aktuell. Mit der kroatischen Nationalidee widersetzt er sich darin der serbischen, welche danach trachtet, Bosnien und die Herzegowina einzunehmen, von welchen Kvaternik meint, daß sie nach dem geschichtlichen und natürlichen Recht Kroatien angehören. Aufgrund der Nationalgeschichte, welche er vom Standpunkt des kroatischen Staatsrechtes deutet, meint Kvaternik, daß Kroatien, falls es sich normal weiterentwickeln will, nicht ohne das bosnisch-herzegowinische Hinterland bleiben darf, und insbesondere darf das Hinterland nicht von Serbien genommen werden, welches den Ausgang an das Meer, jedoch auch die Einnahme von Teilen Kroatiens plant, was auch heute aktuell ist.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine